

УДК 340.1

В.В. Корольова
кандидат юридичних наук, доцент,
Університет «КРОК»

Є.О. Кочутенко
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Університет «КРОК»

Шляхи формування правосвідомості дитини

У статті досліджено чинники формування правосвідомості дитини в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави і відповідного громадянського суспільства. Крім того, автором акцентовано увагу на важливості правової культури громадян, особливо неповнолітніх, подолання правового нігілізму, правової неграмотності, що також є особливими напрямками діяльності у формуванні особистості дитини.

Ключові слова: дитина, правове виховання, правова культура, правосвідомість.

В.В. Королева
кандидат юридических наук, доцент,
Университет «КРОК»

Е.О. Кочутенко
соискатель степени высшего образования «магистр»,
Университет «КРОК»

Пути формирования правосознания ребенка

В статье исследованы факторы формирования правосознания ребенка в условиях построения демократического, социального, правового государства и соответствующего гражданского общества. Кроме того, автором акцентировано внимание на важности правовой культуры граждан, особенно несовершеннолетних, преодоление правового нигилизма, правовой неграмотности, что также являются особыми направлениями деятельности в формировании личности ребенка.

Ключевые слова: ребенок, правовое воспитание, правовая культура, правосознание.

V. Koroleva
Ph.D. in Law, Associate Professor
University of Economics and Law «KROK»

E. Kochutenko
Graduate student,
«KROK» University

Ways of forming the child's legal consciousness

The article explores the factors of the formation the child's legal consciousness in the conditions of building a democratic, social, legal state and corresponding civil society. In addition, the

author focuses on the importance of the legal culture of citizens, especially minors, overcoming legal nihilism, legal illiteracy, which are also special areas of activity in shaping the personality of a child.

Keywords: *child, legal education, legal culture, legal awareness.*

Постановка проблеми

Правосвідомість є одним із факторів, який впливає на формування особистості, її потреб, інтересів, світогляду, ідеалів таким чином, що особа обирає правомірний варіант поведінки як прийнятний.

Становлення особистості не відбувається в умовах цілковитої ізоляваності. Спершу людина набуває знань і настанов у сім'ї або середовищі, яке її замінює, згодом – школі, навчальному закладі, трудовій організації і т. д. Отже, суспільство виключає формування особистості в ізолюваному стані, а намагається нав'язати закріплені ним ідеали на всіх стадіях людського розвитку.

Морально-правові ціннісні орієнтації для дитини персоніфіковані у фігурах її батьків, родичів. Саме від них вона дізнається, як необхідно себе поводити в різних ситуаціях, копіює з них моделі соціальної поведінки.

На етапі формування громадянського суспільства надзвичайно важливим є усвідомлення його цінностей з боку всіх учасників такого суспільства. Особливої уваги в цьому контексті потребує формування правосвідомості особистості, яка є відображенням ставлення індивіда до правових суспільних цінностей, правової сфери держави загалом. Від рівня правосвідомості залежить не лише здатність особистості ефективно взаємодіяти в суспільстві, а й стабільність суспільного розвитку загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідженню проблем формування правової свідомості особистості присвячені наукові праці багатьох учених, серед яких О. Ф. Скакун, П. М. Рабінович, А. Б. Венгеров, О. О. Ганзенко, А. П. Семитко, Л. С. Волинець, Ю. М. Дмитренко, О. Макарова, В. А. Туманов.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Однак, незважаючи на значний інтерес науковців до даної теми, вона все ж залишається неповністю розкритою, а саме у частині особливостей формування правосвідомості дитини.

Формування цілей статті

Метою даної наукової статті є з'ясування основних чинників формування правової свідомості дитини.

Виклад основного матеріалу дослідження

На сьогоднішній день у правовій науці немає такого визначення поняття правосвідомості, яке б у повній мірі висвітлювало всю його сутність.

За словами П. Рабіновича, правосвідомість – це система понять, поглядів, уявлень і почуттів з приводу чинного або бажаного юридичного права, а також діяльності, пов'язаної з правом [1, с. 79-80].

На думку М. Кельмана та О. Мурашина, правосвідомість – вид (форма) суспільної свідомості, що містить у собі сукупність поглядів, почуттів, емоцій, ідей, теорій та уявлень, які характеризують ставлення людини, соціальних груп і суспільства в цілому до чинного чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним [2, с. 354-355].

Розглядаючи правосвідомість як юридичну категорію, І. Омельчук дійшов, з його міркувань, найбільш вдалого визначення правосвідомості – це духовна система уявлень, ідей, поглядів, переконань, концепцій, теорій, почуттів, емоцій, настроїв, психологічних переживань тощо, які складаються з приводу правової дійсності, в ході її відображення, осмислення, пізнання, відчуття і перетворення [3, с. 38].

Правосвідомість безпосередньо формується в самій людині та, фактично, із

самою людиною. Вона проходить разом із нею шлях розвитку, для більш зрозумілішого контексту можна провести аналогію зі становленням особистості. Було б помилковим, мабуть, стверджувати, що особа набуває правосвідомість в окремому вигляді (поза межами інших форм свідомості) з моменту її народження, а більш слушно констатувати, що правосвідомість «зароджується» з часу, коли людина починає сприймати навколишній світ, реалізувати свої фізичні можливості, навчатися відповідним настановам (що дозволено робити чи заборонено), і це виявляється в розумінні її (правосвідомості) як форми, різновиду свідомості.

Більшість сучасних досліджень правосвідомості схиляється до виділення в ній трьох елементів, а саме – правової ідеології, правової психології та поведінкової складової правосвідомості.

Доволі поширеною є думка, що правова ідеологія – це уявлення, погляди, переконання, теорії, концепції про правову дійсність.

Правова психологія – це тонка матерія, як і все, що стосується духу людини. Вона найменше піддається регулюванню, будучи в той же час дуже непередбачуваною, а науковці зазначають також її стихійний та нестійкий характер. Саме під впливом правової психології формується у суспільстві різко позитивне чи, навпаки, різко негативне ставлення до певного закону.

Вагомість поведінкового елемента полягає в тому, що він найбільш безпосередньо з-поміж інших елементів правосвідомості лежить в основі будь-якої діяльності людини в сфері права, у тому числі тієї, що спрямована на побудову громадянського суспільства та правової держави.

Засобами підвищення рівня правосвідомості є правове виховання, правова соціалізація, правова культура.

На думку Скакун О. Ф., основна мета правового виховання – дати людині необхідні в житті знання і навчити її поважати закони і підзаконні акти та додержуватися їх, тобто сформувати достатньо високий рівень правової культури, здатний значно

зменшити кількість правопорушень [4, с. 480].

На противагу зазначеному визначенню виступає Рабінович П. М., який розглядає правове виховання як вплив на внутрішній стан особи, на її свідомість, психологію, на процес пізнання і засвоєння правової ідеології, на правову культуру особи, і цей вплив включає в себе вплив соціального устрою життя, моральної атмосфери, традицій суспільства, освіти та спеціального навчання, такий вплив може бути як усвідомленим, так і неусвідомленим самими учасниками право-виховного процесу [5, с. 75].

Вчений Венгеров А. Б. розглядає правове виховання як цілеспрямовану систему заходів, що формують повагу і дотримання права, цивілізованих способів вирішення спорів, профілактики правопорушень [6, с. 173].

Ми поділяємо думки окремих науковців і вважаємо, що правове виховання – це організований процес, який здійснює вплив на формування правової культури, а також разом з іншими факторами може впливати на становлення правової свідомості.

Окремі науковці розглядають правове виховання у вузькому та широкому значеннях. Так, у вузькому значенні, правове виховання – це цілеспрямоване передання правових знань і досвіду визначеним групам людей та суспільству загалом. А правове виховання, у широкому значенні, означає процес правової соціалізації людини, формування її поглядів навколишнім світом в цілому, всією юридичною практикою і поведінкою людей [7, с. 274-286].

Правове виховання є насамперед державною функцією. На формування правосвідомості й поведінки особи впливають різноманітні фактори: рівень виховання, навчання, моральний клімат у сім'ї; поширення й використання інформаційних матеріалів у друкованому, електронному, аудіовізуальному та іншому вигляді, що формують правову грамотність і правосвідомість населення; законслухняна

поведінка батьків; доступність правосуддя; суворе дотримання державними службовцями норм закону й професійної етики тощо.

Іншим важливим елементом є правова соціалізація дитини, яка передбачає сукупність як цілеспрямованих, так і стихійних, некерованих впливів на дитину, формування відповідного рівня правосвідомості, залучення до існуючої системи правових цінностей, а також до системи суспільно-правових відносин.

Унаслідок ефективного процесу правового виховання та в результаті успішної правової соціалізації у дитини розвивається належний рівень правової культури та правосвідомості, формується її соціальна активність. З розвитком на основі високого рівня правосвідомості, засвоєння соціально-правових цінностей дитина поступово бере участь у суспільно-правових відносинах, стає активним учасником суспільства. Внаслідок такого процесу за певний проміжок часу розвивається особа і робить свій внесок у вдосконалення суспільних відносин.

Правове виховання та правова соціалізація дитини є складовою механізму забезпечення її прав та свобод. Впливаючи на процес формування правосвідомості та правової культури, ці процеси здійснюють превентивний вплив у сфері забезпечення прав дитини, а також відіграють основну роль у формуванні законослухняної поведінки самої дитини.

Дослідником О. Ганзенко було розглянуто соціальні та економічні чинники правовиховного впливу на особу. З метою виявлення всіх можливих чинників впливу на процес формування індивідуальної правової культури проведено їх систематизацію за двома ознаками. Першою є вік особи. Другою є визначена сфера суспільних відносин і відповідна галузь права. Далі він продовжує, що основним чинником формування правової культури особи є правове виховання. Для дослідження процесу правового виховання дитини інтерес становить систематизація чинників правового виховання залежно від віку особи –

це виховання у сім'ї, виховання у школі та вищих навчальних закладах, виховання в організаціях [8, с. 14].

Закладання основ правового виховання відбувається в ранньому віці батьками чи особами, що їх замінюють. Саме в дитинстві у свідомості людини формуються основи правових цінностей, орієнтацій.

Однак, маємо констатувати той факт, що сім'я нерідко стає осередком систематичного порушення прав дитини, та поштовхом для вчинення протиправних дій.

Але не лише неблагополучні сім'ї провокують дітей до неправильного сприйняття правил поведінки у суспільстві, часто батьки, не розуміючи та не бажаючи того, прививають дитині звичку недотримуватися передбачених правил поведінки. Так, перехід дороги на червоне світло або не у встановленому місці демонструє дитині необов'язковість дотримання важливих правил, які можуть коштувати життя.

У результаті такого виховання суспільство може отримати важко керовану особу, яка навіть унаслідок правильно організованого суспільного виховання не піддаватиметься виправленню.

Про необхідність удосконалення процесу правового виховання свідчить рівень злочинності та правопорушень у підлітковому віці.

Проблемою сьогодення є те, що освітні установи нерідко не приділяють належної уваги правовому вихованню дітей, не співпрацюють із підрозділами кримінальної поліції у справах дітей та іншими державними органами. Це негативно впливає на рівень правової культури й правосвідомості дітей, сприяє поширенню дитячої злочинності.

Окремо хотілося б звернути увагу на Конвенцією Ради Європи «Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення», цілями якої є запобігання сексуальній експлуатації й сексуальному насильству стосовно дітей і боротьба з цими явищами; захист прав дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації та сексуального насильства; сприяння національному і міжнародному співробіт-

ництву в боротьбі із сексуальною експлуатацією та сексуальним насильством стосовно дітей [9].

Відповідно до статті 6 Конвенції «кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення отримання дітьми протягом дошкільної та загальної середньої освіти інформації про ризик сексуальної експлуатації та сексуального насильства, а також про засоби самозахисту відповідно до їхнього рівня розвитку. Ця інформація, яка забезпечується, де це доречно, у співробітництві з батьками, надається в загальнішому контексті інформації про статеве життя, звертає особливу увагу на випадки ризику, особливо ті, які містять використання нових інформаційно-комунікаційних технологій» [9].

Проте, передбачена інформація учням надається у стислому вигляді, яка не надає необхідних знань та умінь.

Існуючий рівень правового виховання молодого покоління не відповідає вимогам часу. Причиною, на наш погляд, є відсутність системного впливу на особистість дитини, спрямованого на формування належного рівня її правової культури, а також вплив на несформовану свідомість дитини негативних факторів соціально-економічного устрою, що проявляються у розриві між дітьми із забезпечених сімей та незаможних, моральній атмосфері, відсутності в суспільстві реальної поваги до права, низькому рівні правової культури суспільства.

Одним із критеріїв ефективності правового виховання є «правова вихованість», що визначають як внутрішній духовно-правовий стан, у якому перебуває особистість у момент прийняття рішення про те, як діяти за тих чи тих обставин. Це стан правосвідомості особистості, рівень її правової культури, готовність до правомірної або протиправної поведінки [10, с. 430].

Правова культура – це система духовно-моральних і правових цінностей, яка виражається в досягнутому рівні розвитку правової дійсності, нормативних і право-

вих актів, правосвідомості, відповідно до яких формується законослухняний спосіб життя і здійснюється правове регулювання суспільних відносин, встановлюється режим правопорядку в країні [11, с. 406].

За даними опитування, проведеного Українським інститутом соціологічних досліджень, правова культура та знання дітей щодо своїх прав досить низькі. Відповіді дітей на запитання щодо знання законодавчих актів України дають підставу стверджувати, що опитані значною мірою потребують вивчення та осмислення чинного законодавства України. Кожна шоста дитина взагалі не знає законів, які б її захищали. Причиною невисокого рівня правової культури дітей є недостатньо організований процес доведення до них правових знань [12, с. 38-39].

Варто пам'ятати, що важливим фактором впливу на рівень правової культури дітей є рівень правової культури та правової свідомості вчителів, вихователів та батьків. Саме від їх знань і поглядів формуються знання дітей. Лише коли сформована основа правових знань, дитина може формувати свою особисту позицію, вивчаючи літературу чи безпосередньо нормативно-правові акти.

Рівень правової культури вчителів має вагомий вплив на процес правового виховання, на формування правової культури та правосвідомості у дитини. Перший може бути зафіксований лише в реальній діяльності вчителя, у правовій поведінці. Він характеризується рівнем правових знань, здатністю правильно оцінювати та осмислювати права дитини та свої обов'язки, а також рівнем реалізації їх у практичній діяльності. Поведінка вчителя, його переконання у цінності права, повага до закону здійснюють суттєвий вплив на формування правової культури дитини.

Варто зазначити, що стратегічні завдання удосконалення механізму забезпечення прав та свобод дитини неможливо вирішити без формування високого рівня правової культури вчителів, батьків, лікарів, високопрофесійного персоналу орга-

нів опіки та піклування, служб у справах дітей та інших органів, що мають ефективно здійснювати свою діяльність і забезпечувати реалізацію прав та свобод дитини. У разі ефективного функціонування прав і свобод дитина усвідомлює реальну дію права, його цінність та значення.

Для розвитку в суспільстві поваги до прав та свобод людини підвищення рівня правової культури недостатньо. Зусилля необхідно спрямовувати на формування належного рівня правової свідомості.

Єдність правосвідомості та правової культури полягає в тому, що правосвідомість і правова культура розвиваються у суспільстві; правова культура є формою вираження правосвідомості; вони є взаємообумовленими та взаємозалежними елементами, оскільки чим вищий рівень правової культури панує у суспільстві, тим вищим буде і рівень правосвідомості.

Щодня в засобах масової інформації з'являються нові відомості про беззаконня, що відбувається в державі, корупцію, криміналізацію суспільства. Як наслідок, у законослухняних громадян формується зневажливе ставлення до органів державної влади, виникає соціальна напруга, спостерігається ігнорування норм права, самовільне тлумачення загальноприйнятих принципів, що часто призводить до спотвореного розуміння дозволеного та забороненого [13, с. 76-78].

Ці фактори мають негативний вплив на формування правосвідомості дитини, оскільки, зростаючи в умовах недовіри до закону, недовіри до влади, неповаги до права з боку батьків, вчителів, у дитини формуються відповідні переконання.

Проблемою сучасного українського суспільства залишається ставлення до дитини не як до повноцінного члена суспільства, а як до особи, над якою дорослий має якийсь переваги.

Особливості розвитку дитини, її неформована правова свідомість можуть спровокувати безумовне підкорення такій системі, сприяти пасивній поведінці байдужості до участі у громадському житті або ж, навпаки, підштовхнути до проти-

правної поведінки. Саме тому необхідно, щоб усі фахівці у галузі забезпечення прав дитини, посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування, правоохоронних органів, учителі, лікарі були висококваліфікованими спеціалістами. Аналіз забезпечення прав та свобод дитини в Україні вказує на існування цілої низки негативних явищ, які є наслідком правового нігілізму.

Правовий нігілізм – антипод правової культури – це деформований стан правосвідомості особи, групи, суспільства, держави, що настає внаслідок відсутності віри у цінність права, його справедливість, надійність і дію, він призводить до усвідомленого ігнорування вимог закону, зневажливого ставлення до правових цінностей, принципів та традицій, що виключають, однак, злочинний намір [14, с. 52-54].

Діти все частіше вирішують свої проблеми, вдаючись до насилля над іншими, нерідко у дитячих колективах з'являються сумнівні «авторитети», котрі відіграють вирішальну роль у формуванні ціннісних орієнтацій дитини.

Такі обставини не сприяють формуванню високого рівня правової культури та правової свідомості у молодого покоління. Вагомий вплив на формування особистості дитини також мають такі чинники, як падіння рівня життя людей. Діти особливо гостро відчують різницю між багатими і бідними. Ще одним негативним фактором є розповсюдження неякісної інформації засобами масової інформації, що має шкідливий вплив на дитину.

Подолання правового нігілізму серед дітей та молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства є можливим лише за умови ефективної організації процесу правового виховання та правової соціалізації, які мають визначальний вплив на формування правової культури, правосвідомості дитини.

У разі ефективного функціонування механізму забезпечення прав і свобод, дитина усвідомлює реальну дію права, його цінність та значення, реальна правова діяльність, повага до прав дитини тягне за

собою наслідування правової поведінки дитиною. Належний рівень правової свідомості суспільства сприяє активності дитини у реалізації прав і свобод, формуванню її ідейно-ціннісних установок та принципів. Правове виховання й правова соціалізація є елементами механізму забезпечення прав та свобод дитини, оскільки формування відповідного рівня її правосвідомості, прищеплення їй системи правових цінностей одночасно здійснює і превентивну функцію, попереджуючи правопорушення, конфлікти з законом. Засвоєні дитиною правові цінності з часом проявляються у зворотній соціально-правовій діяльності дорослої особи, спрямованій на удосконалення суспільних відносин.

Висновки

Отже, побудова демократичної, соціальної, правової держави і відповідного громадянського суспільства неможлива без підвищення рівня правової свідомості та правової культури її громадян, подолання правового нігілізму, правової неграмотності. Формування в неповнолітніх здатності вибирати правильну лінію поведінки в різноманітних життєвих ситуаціях немислиме без правового виховання, тобто без роз'яснення змісту й призначення законів, повідомлення необхідних правових знань, без вироблення в молодих людей звички дотримуватися закону, без виховання переконаності в необхідності й доцільності додержуватися правових норм.

Література

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. Вид. 8-е / П. Рабінович. – Х.: Консум, 2005. – 160 с.
2. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. Кельман, О. Мурашин. – К.: Кондор, 2008. – 477 с.
3. Омельчук І. А. Правосвідомість як юридична категорія / І. А. Омельчук // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/jpdf/Unzap_2004_4_6.pdf.
4. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: Підручник / О. Скакун. – Х.: Консум, 2008. – 656 с.
5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: Навч. посібник. – Вид. 9-те, зі змінами / П. Рабінович. – Л.: Край, 2007. – 188 с.
6. Венгерова А. Б. Теория государства и права: Учебник. – 4-е изд. / А. Венгерова. – М.: Омега-Л, 2007. – 322 с.
7. Семитко А. П. Правосознание и правовая культура / А. П. Семитко, Р. К. Русинов // Теория государства и права: учебник для юрид. вузов и фак. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М., 1997. – Гл. 22. – С. 274–286.
8. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах розбудови правової держави Україна: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. О. Ганзенко. – К., 2003. – 16 с.
9. Про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення: Конвенція Ради Європи від 25 жовт. 2007 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.gada.gov.ua/>.
10. Теорія держави і права. Академічний курс: Підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 688 с.
11. Проблемы теории государства и права: учеб. пособие для студ. вузов / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М.: Норма, 2006. – 848 с.
12. Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Волинець. – К.: Логос, 2000. – 74 с.
13. Макарова О. Правовий нігілізм та правовий ідеалізм: реалії сьогодення / О. Макарова // Підприємництво, господарство і право. – 2009. – № 1. – С. 76–78.
14. Туманов В. А. Правовой нигилизм в историко-идеологическом ракурсе / В. А. Туманов // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 52–54.